KLONLAMA VE KÖK HÜCRE ÇALIŞMALARI KARŞISINDA İNSAN ONURUNUN KORUNMASI HAKKI

Yrd. Doç. Dr. Cengiz GÜL*

GİRİŞ

Genetik mühendisliğindeki gelişmeler son yıllarda gerçekten baş döndürücü bir hıza ulaşmış durumdadır. Gen teknolojisi uygulamaları, hastalıkların teşhisinden tedavisine, yeni besin kaynaklarının oluşturulmasından nesli tükenmekte olan hayvanların üretilmesine kadar uzanan geniş bir yelpazeye hizmet veren bir potansiyele sahip olup, günümüzde yaşamın her alanında etkisini göstermektedir. Özellikle tıp, tarım-hayvancılık, gıda, kimya, enerji ve çevre endüstrileri, gen teknolojisinden yoğun bir şekilde yararlanmaktadır. Ancak gen analizi çalışmaları, beraberinde bir takım soru ve sorunların da ortaya çıkmasına yol açmıştır. Bu çerçevede, yeni bilimsel ve teknik ilerlemelerin insanlığın yararına olacağına ilişkin yaygın değer yargısının yerini ise, şimdilerde insanların şüpheci yaklaşımı almaya başlamıştır[1]. Mesela gen teknolojindeki gelişmeler sonucunda insan kopyalamanın da mümkün hale gelmesi veya istenen özelliklere sahip insan ya da insan organı sipariş etmenin önünün açılması türünden gelişmeler, bir takım etik ve hukuki problem ve sorgulamaları da beraberinde getirmektedir.

I. EVRENSEL BİR DEĞER OLARAK İNSAN HAKLARI

Modern ve politik bir kavram olarak insan hakları, çağdaş dünyada bireylerin siyasi baskıdan korunma arayışı içinde ortaya çıkmıştır. *İnsan hakları kavramı, bütün insanların hiçbir ayırım gözetmeksizin yalnızca insan*

---

* Melikşah Üniversitesi Hukuk Fakültesi Anayasa Hukuku Öğretim Üyesi.

1 Gen Çalışmaları ve Etik, http://www.tipetigi.turkiyeklinikleri.com, Erişim Tarihi: 23.03.2010.

olmaları nedeniyle, ***insanlık onurunun gereği olarak sahip olduğu*** *ve her çeşit dış müdahaleye karşı korunması gereken en üstün ahlaki iddia ve talepleri ifade etmektedir*[2]*.*

Günümüzde insan haklarının, modernleşmenin içinde taşıdığı tehlikelere karşı ahlaki ve hukuki bir sigorta görevi yaparak toplumsal düzenleri korumakta olduğu söylenebilir. İnsan hakları, insan onurunu güvenceye alan haklardır. Hak olgusuna, insan hakkı değer ve niteliği kazandıran da insan onuru iken, bunu güvenceye alan haklar da insan haklarıdır.

II. İNSAN HAKLARININ KUŞAKLARA GÖRE TASNİFİ

İnsan hak ve özgürlüklerinin tasnifiyle ilgili değişik yaklaşımlar olmakla beraber, bunlar içinde en yaygın kullanılanlardan biri de kuşaklara, yani tarihi dönemlere göre yapılan sınıflandırmadır. Fransız hukukçu Karel Vasak'ın insan haklarını tarihsel dönemlere göre yaptığı sınıflandırma, insan haklarının sosyal, ekonomik, siyasal değişimler bakımından gelişmesini göstermesi itibariyle önem taşımaktadır[3]. Yakın zamanlara kadar üç kuşağa ayrılan insan hakları tasnifinden söz edilirken, günümüzde dördüncü kuşak insan hakları kategorisinin varlığına da dikkat çekildiğine tanık olunmaktadır. Bu tasnife göre birinci kuşak, kişi hakları ve siyasi hakları; ikinci kuşak sosyal, ekonomik ve kültürel hakları; üçüncü kuşak dayanışma haklarını ve dördüncü kuşak ise insan onurunun korunması hakkını kapsamaktadır.

A. Birinci Kuşak İnsan Hakları

Tarihsel açıdan bakıldığında bu haklar, Ortaçağ Avrupa'sında sosyal bir sınıf olarak burjuvazinin, toplum içinde ve siyasal düzlemde kendisine bir yer edinmeye ve elde ettiği hakları siyasal iktidara kabul ettirmeye çalıştığı dönemin ürünüdür. Daha doğrusu birinci kuşak haklar, burjuvazinin, eski

---

[2] Mustafa Erdoğan, Anayasal Demokrasi, 4. Bası, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2001, s. 134. Mümtaz Soysal, 100 Soruda Anayasanın Anlamı, Gerçek Yayınları, Ankara, 1987, s. 190. Ayrıca bkz. Mesut Gülmez, İnsan Hakları ve Demokrasi Eğitimi, TODAİE İnsan Hakları Araştırma ve Derleme Merkezi Yayını, Ankara, 2001.

[3] İbrahim Kaboğlu, Özgürlükler Hukuku, 1. Baskı, Afa Yayınları, İstanbul, 1993, s. 26.

düzenin unsurlarından aristokrasiye, monarka ve kiliseye karşı verdiği savaşım içinde şekillenmiştir.

Devletin sınırlandırılmasına yönelik bu haklar kişiye, devletin, toplumun ve üçüncü kişilerin giremeyeceği özel bir alan sağlamaktadır. 17. ve 18. yüzyıl Amerikan ve Fransız devrimlerinden doğan birinci kuşak haklar, doğal hukuk akımı ile ferdiyetçi doktrinin sağladığı kuramsal temeller üzerinde yükselmiştir. 1776 Amerikan ve 1789 Fransız İnsan Hakları Bildirileri, birinci kuşak hakların hukukileşmesini sağlayan temel metinlerdir[4]. Birinci kuşak haklar, devlete karşı bireyin temel hak ve özgürlüklerini, bireye siyasal otoritenin dokunamayacağı temel bir özgürlük alanı sağlayan haklardır. Yani bireysel olarak kullanılan haklar söz konusudur. Kişisel ve siyasal haklar olarak da nitelenen birinci kuşak haklar aslında, vatandaşları otoritenin kötüye kullanılmasına karşı korurken, onları siyasal süreci etkilemeye imkân verecek özgürlüklerle de donatmaktadır. Bu süreçte sosyal ve ekonomik haklar söz konusu olmadığı gibi, toplumun belli kesimleri de dışlanmıştır. 1789 İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi'ndeki "herkes", hiç kimse" gibi deyimler, bu ve benzeri bildirilere evrensel bir nitelik vermesine ve tüm insanların doğuştan eşit ve özgür olduğu vurgulanmasına rağmen, ancak belli kesimler bu haklardan yararlanmıştır. Mesela köleler, tüm haklardan yoksun bırakılırken, kadınlar, işçiler yoksul, yani pasif sayılan yurttaşlar da siyasal hakların kapsamı dışında tutulmuşlardır.

B. İkinci Kuşak İnsan Hakları

Sanayi Devrimi sürecinde bir sınıf olarak ortaya çıkan işçi sınıfının, sınıflar arasındaki eşitsizliğe yönelik tepkisi ve sınıflar arası mücadele sonucu kazanılmış sosyal ve ekonomik nitelikli haklar ikinci kuşak hakları oluşturmaktadır. Siyasal haklar, mülkiyet bağından koparılarak "genel ve eşit oy" ilkesiyle varlıklı sınıflar dışında kalan toplumsal kesimlerce de kullanılabilir duruma getirilmiştir.

---

4 Halil Kalabalık, İnsan Hakları Hukuku, Değişim Yay., İstanbul, 2004,s. 19.

İkinci kuşak hakların önemli bir kısmının özelliklerini gösterdiği "pozitif statü hakları", diğer deyişle isteme hakları, kişiye devlet veya üçüncü kişilerden olumlu bir davranışta bulunulmasını isteme yetkisini verirken, hakkın muhatabına da bu davranışı gerçekleştirme borcunu yükler[5]. Birinci ve ikinci kuşak haklar arasında sıkı bağlar vardır. Öyle ki, birinci kuşak hakların gereğince kullanılabilmesi, devletin bu hakların kullanılmasına zemin hazırlayan şartları (ikinci kuşak hak alanı) sağlayıp sağlamamasıyla doğrudan ilişkilidir. Sosyal eşitsizliğin belirgin olarak yaşandığı toplumlarda, ikinci kuşak haklar bir yana, birinci kuşak haklardan da yararlanmanın yolları tıkanabilir. Bu da aslında insan haklarının bütünselliğinin, yani bölünmez niteliğinin bir sonucudur[6].

C. Üçüncü Kuşak İnsan Hakları

Bu haklar son yarım yüzyılda kendini göstermeye başlamıştır. Bu hakların içine, barış hakkı, silahsızlanmış bir dünyada yaşama hakkı, sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkı, ekonomik ve sosyal açıdan gelişme hakkı, halkların kendi durumlarını serbestçe belirleme hakkı ve herkesin insanlığın ortak malvarlığından yararlanma hakkı girmektedir[7]. Üçüncü kuşak haklar, insan haklarının kullanılmasına, sadece devletin değil, insan topluluklarının da etkin biçimde çaba harcaması gerektiği anlayışına dayanmaktadır. II. Dünya Savaşı sonrasında Üçüncü Dünya Ülkelerinin de baskısıyla gündeme gelen bu kuşak haklar için, "dayanışma hakları", "yeni haklar" ve "kalkınma hakları" gibi adlar kullanılmaktadır. Bu dayanışma haklarının temelinde ise başlıca, nükleer teknoloji, çevreyi tahrip eden sınırsız ve denetimsiz endüstriyel büyüme gibi sosyal ve uluslararası dengesizlik ve çatışmalar yatmaktadır. Üçüncü kuşak haklar, ancak kollektif

---

5 Kalabalık, s. 21.

6 İnsan haklarının değişik tasnif kriterlerine göre incelenmesi konusunda bkz. Ömer Anayurt, "Hakların Bütünlüğü İlkesi Açısından İnsan Haklarına İlişkin Sınıflandırmaların Değerlendirilmesi", Türkiye'de İnsan Hakları, TODAİE Yayınları, Ankara, 2000, s. 47 vd.

7 Kaboğlu, s. 29.

olarak kullanılabilen ve günümüzde gittikçe önem kazanan haklardan sayılmaktadır.

D. Dördüncü Kuşak İnsan Hakları

Bu kuşakta yer alan insan hakları ise, içinde bulunduğumuz Bilişim Çağına özgü bilim ve teknoloji, özellikle de genetik mühendisliği alanındaki ilerlemelerin yol açtığı veya açacağı olumsuz gelişmelere yönelik olarak gündeme gelmektedir. Mesela bu çalışmanın da ana konusunu oluşturduğu gibi, gen teknolojindeki gelişmeler sonucunda insan kopyalamanın da mümkün hale gelmesi veya istenen özelliklere sahip insan ya da insan organı sipariş etmenin önünün açılması türünden gelişmeler, bir takım etik ve hukuki problem ve sorgulamaları da beraberinde getirmektedir.

Günümüz dünyasında biyo-teknolojinin kullanımında etik sorunlar yoğun biçimde tartışılmaktadır. İnsan olmanın anlamının da sorgulandığı bu tartışmalar yoluyla bazı alanlarda düzenlemeler yapılması gereği ortaya çıkmaktadır. Dördüncü kuşakta yer alan haklara ilişkin ilk düzenleme örnekleri, insan kopyalamayı yasaklayan Avrupa Konseyi belgeleridir. Günümüzde "ceninin hakkı" kavram ve olgusu, artık göz ardı edilemez bir konu haline gelmiştir. 1970'lerde bazı Avrupa ülkelerinde olduğu gibi, ABD'de kürtajla ilgili felsefi boyutları da olan tartışmalar, bu konuda düzenlemeler yapılmasını sağlamış ve ilgili düzenlemelere ışık tutmuştur. Yaklaşık kırk yıllık bu süreçte, daha ziyade kadının hakları bağlamında tartışılan bu konu, günümüzde ceninin de bir hak öznesi olarak korunması gerçeğinden hareketle başka bir düzlemde ele alınmaktadır. Bu çerçevede dördüncü kuşak insan haklarının ana temasını, insan onurunun korunması oluşturmaktadır.

Aslında tüm insan haklarının özünde ve hedefinde insan onuru olmakla birlikte, bu olgu, özellikle dördüncü kuşak haklar bakımından daha açık ve net biçimde kendini göstermektedir. Şimdi klonlama konusuna giriş yapmadan, öncelikle insan onuru kavramını açmakta fayda vardır.

III. İNSAN ONURU KAVRAMI

Onur kavramı hakkında sözlüğe bakıldığında, bu kavramın birbiriyle bağlantılı iki anlamda kullanıldığı görülür. Birinci anlamda onur, insanın kendisine duyduğu öz saygıyı, izzetinefsi ifade ederken; ikinci anlamda, bir insana başkalarının gösterdiği saygının dayandığı kişisel değere, gurura ve şerefe vurgu yapar[8]. Aslında her iki anlamda da onur, çok değerli kılınmış bir şeyin özelliği olarak karşımıza çıkmaktadır. Burada değerli kılınan şey insan iken, ona değer kazandıran özellik de onurdur.

İnsan onuru, insanın ne durumda ve hangi şartlar altında olursa olsun, sırf insan oluşunun kazandırdığı değerin tanınmasını ve sayılmasını anlatır. Bu öyle bir davranış çizgisidir ki, ondan aşağı düşüldüğünde, ona muhatap olan insanı insan olmaktan çıkarır[9]. "İnsan onuru, bilinçli olma, kendi kaderini belirleme ve insana kendi çevresini şekillendirme yeteneğini veren ve kişiliksizliği ortadan kaldıran ruh ve manevi güçtür." İnsanı eşya haline getiren ve kişiliği dolayısıyla sahip olduğu değerin inkârı anlamına gelen her türlü işlem, insan onuruna aykırıdır[10]. Bir başka açıdan ise insan onuru, kişinin o ana kadar kendi imgesine uygun davranmanın ve yaşamanın bilincine ve böyle yaşamaktan dolayı kendine layık gördüğü belli bir muamele ve davranış beklentisidir. Böylece onur denilen olgu, kişinin kendi imgesine uygun düşmesi sonucu kendine biçtiği değer olmaktadır[11]. İnsan onurunun korunup geliştirilmesi de, ancak gerçek bir hukuk devletinde ileri sürülebilir. Dolayısıyla hukuk devleti, insan onuru olgusunun uygun zemin ve zırhını oluşturmaktadır[12].

İnsanın akli ve ahlaki yeteneklere sahip olması, onu maddi ve manevi açıdan kendine özgü bir değer sahibi kılar. Bu değer çerçevesinde insan,

---

8 TDK Türkçe Sözlük C: II, s. 1111.

9 Anayasa Mahkemesi Kararı, E: 66/132, K: 66/29, Karar Tarihi: 28.06.1966, AMKD, S:4, s. 157.

10 Bahri Öztürk / Mustafa Ruhan Erdem / Veli Özer Özbek, Uygulamalı Ceza Muhakemesi Hukuku, 8. Baskı, Seçkin Yayınları, Ankara, 2004, s. 140.

11 İoanna Kuçuradi, Etik, Meteksen Yayını, Ankara, 1988, s. 162.

12 Öztürk / Erdem / Özbek, a.g.e., s. 140.

kendi yaşamını ahlaki olarak belirleme ve kendini gerçekleştirme yetisine kavuşur. Bu yeti insan onurunun nedenidir. Dolayısıyla insan onuru, insanın kişiliğine, öz değerine ilişkin bir kavramdır. İnsan onuru, insanın özerkliğinin, varlık nedeninin temelini oluşturur. İnsanın, insan olmasının anlamı ve amacı insan onuruyla açıklanır. İnsan, onurunu doğuştan ve doğal olarak kazanmıştır. Bu yüzden onur, vazgeçilmez ve devredilemez bir niteliğe sahiptir. Onuru içerisinde insan, akli yetisiyle, ahlaki özerkliğe ve özgürlüğe sahip olarak mutlak bir değeri taşımaktadır[13].

IV. KLONLAMAYA GENEL BİR BAKIŞ

Gen teknolojisindeki hızlı gelişmeler, özellikle son on yılda insanoğlunun hayatına klonlama diye yepyeni bir kavram sokmuş ve artık teorik olarak herkesin kopyalanabileceği gündeme gelmiştir[14]. Bir canlının klonlanma süreci özetle şu şekilde gerçekleşmektedir: *Vücut hücresinin* içinden çıkarılan bir DNA, yine çekirdeği çıkartılmış bir *yumurta hücresinin* içine konur ve yumurta hücresinin, elektrik şokuyla bölünmesi ve büyüyüp gelişmesi sağlanırsa kopya bir canlı elde edilir. İşte bu kopya canlıya klon adı verilir. Yani klonlar, canlı vücut hücresinden alınan genetik malzemenin, içinden genetik malzemesi çıkartılan bir yumurta hücresine yerleştirilmesiyle oluşmaktadır. Böylece dişinin rahminde doğal bir hamilelikten farklı olmayan bir süreç başlamakta ve ardından kopyalanan canlının bebek hali dünyaya gelmektedir. Bu şekilde doğan bebekler de, adeta yıllar sonra doğan tek yumurta ikizi gibi kabul edilebilir[15].

Bilimsel ve teknolojik gelişmelerin ulaştığı bu noktada insanın da klonlanabileceği gerçeği, iyiden iyiye dünyanın gündemine oturmaya başlamıştır. İnsan klonlamanın mümkün, ancak zamana kalmış bir konu olduğu söylenmekle beraber, bunun insanlar üzerinde nasıl psikolojik

---

13 Nihat Bulut, Eski Yunan'dan Aydınlanma Çağına İnsan Onuru Kavramının Gelişimine Genel Bir Bakış, EÜHFD, C. XII, S. 3-4, Erzincan, 2008, s. 2.

14 Cem Şancı, İnsan Klonlama, CHİP, Nisan 2004, s. 180.

15 http://www.biyolojidunyasi.com/Genetik.asp, Erişim Tarihi: 10.03.2010.

http://www.frmtr.com/fizik-kimya/1245522-klonlama-ornek-proje.html, Erişim Tarihi: 23.03.2010, Şancı, İnsan Klonlama, CHİP, Nisan 2004, s. 181.

sonuçlar doğuracağı da belirsizliğini korumaktadır. Kaçınılmaz bir bilimsel gerçek olarak insan klonlamanın, yararlı olduğu kadar zararlı sonuçlara da yol açabileceğine yönelik tartışmalar günden güne artmaktadır. Bilimsel ve teknik gelişmelerin yararlı olup olmadığını, teknoloji ve bilimin kimler tarafından ve hangi amaçlarla kullandığının belirleyeceği söylenebilir.

V. İNSAN KLONLAMANIN ANLAMI VE YÖNTEMİ

İnsanın klonlanması aslında çok yabancı olunan bir kavram değildir. Tek yumurta ikizi olarak adlandırılan ikiz çeşitleri (üçüz, dördüz de olabilir), aslında birbirlerinin doğal yoldan klonlanmış halleridir. Anne rahminde bir zigot, bölünmesinin ilk aşamalarında her hangi bir nedenle iki ayrı hücre oluşturursa, aynı DNA'ya sahip iki ayrı canlı dünyaya gelir ve dünyaya gelen bu iki canlı da birbirinin genetik kopyası, yani klonlanmış halidir. Normal doğumların yaklaşık %1.3'ünde bu olay görülebilmektedir. *Yapay klonlama* ise, dünyaya gelecek canlının genetik özelliklerinin (DNA'sının) dışarıdan bir müdahale ile kendi türünden başka bir canlının DNA'sı ile aynı olmasının sağlanmasıdır. Daha açık belirtmek gerekirse, insanlar normalde eşeyli üreme[16] ile dünyaya gelmektedir. Eşeyli üremede anne ve babanın üreme hücrelerindeki DNA'ların birleşmesiyle yeni ve kendisine has özellikler taşıyan bir DNA oluşmaktadır. Yani oluşan yeni birey bazı ufak benzerlikler dışında anne ve babanınkinden bağımsız bir genetik yapıya sahip olur. Klonlama sonucunda ise eşeyli üreyen canlı bir nevi eşeysiz üreme gerçekleştirmiş olur. Yani oluşacak birey anne ya da babadan sadece birinin DNA'sını taşır. Bu nedenle oluşan birey, DNA'sı kullanılan bireyle aynı

---

[16] Her insan milyonlarca hatta milyarlarca hücreye sahiptir. Her hücre, -erkeklerde testislerden (haya), kadınlarda overlerden (yumurtalık) gelen üreme hücrelerinin yanında- insanın tüm kalıtsal yapısını taşıyan genetik öze sahip 46 kromozoma sahiptir. Hem kadın hem de erkeklerdeki üreme hücrelerinden her biri, -vücut hücrelerindeki toplam kromozom sayısının yarısı kadar yani- sadece 23 kromozoma sahiptir. Doğal döllenmede, 23 kromozoma sahip erkek spermi, 23 kromozoma sahip kadın yumurtasıyla birleşir. Bu nedenle, yarısı erkekten yarısı kadından gelen toplam 46 kromozom biraraya gelmiş olur. Böylece bebek, karakteristiğini, hem annesinden hem de babasından alır. http://www.tolga-nalkon.tr.gg/KLONLAMA.htm,Erişim Tarihi: 12.03.2010. http://www.kokhucre.blogspot.com/2006/05/klonlama.html, Erişim Tarihi: 12.03.2010.

genetik özelliklere sahip olur, yani yeni birey anne ya da babanın kendisinden küçük bir tek yumurta ikizi olarak dünyaya gelir ve normal tek yumurta ikizlerinde olduğu gibi dış görünüşleri de birebir aynıdır[17].

Diğer bir ifade ile insan klonlama, *üreme hücresi* olmaksızın, bir erkek olsun veya olmasın, sadece *vücut hücreleri*nin kullanımıyla yapılmaktadır. Yani bir erkek olmaksızın, bir kadından bir vücut hücresi alınmak suretiyle de klonlama yapılabilmektedir. Klonlamada tüm kalıtsal özellikler 46 kromozoma sahip nukleus (hücre çekirdeği) ile alınmaktadır. Daha sonra bu nukleus, çekirdeği çıkarılmış bir yumurta hücresine ve sonrasında da bu yumurta bir kadının rahmine yerleştirilir. Daha sonra bu yumurta gelişmeye, bölünmeye, büyümeye ve bir fetüs (cenin) haline gelmeye başlar ve en sonunda gelişimini tamamlar. Doğduğunda ise, kendisinden hücre alınan kadının bir kopyası elde edilmiş olur. Böylelikle klonlama süreci, bir erkeğe gerek duyulmadan tüm boyutlarıyla tamamlanabilmektedir[18].

Klonlama için en çok kullanılan bu yönteme *"çekirdek transferi yöntemi"* denmektedir. Teoride basit gibi görülen bu yöntem pratikte çok büyük zorluklar çıkartmaktadır. Başarı yüzdesi çok düşük olan bu yöntem sonucunda doğan canlıda birçok sağlık sorunu çıkabilmektedir. Klonlama için kullanılan *"partenogenez"* gibi diğer yöntemlerin hiçbiri ile bir canlının dünyaya gelmesi sağlanamamıştır[19].

Klonlama işlemi sonucu gerçekleşen kalıtımda ise, hücresi kullanılan kadın veya erkeğin tüm genetik ve yapısal özellikleri transfer edilir. Bu yeni doğuşta orijinal kimsenin boyu, görünümü, renkleri, zihinsel kapasitesi ve diğer doğuştan gelen psikolojik özellikleri tamamen kopyalanır. Yani doğuştan gelen bütün karakteristik ve yapısal özellikler bebeğe aynen aktarılmakla birlikte, sonradan kazanılmış özelliklerin kalıtım yoluyla geçmesi ise mümkün değildir. Sonradan kazanılmış özellikler bir yana, insan

---

17 http://www.bilimveteknoloji.net/arastirmalar/klonlama/insan k.htm, Erişim Tarihi: 12.03.2010.

18 http://www.tolga-nalkon.tr.gg/KLONLAMA.htm, Erişim Tarihi: 12.03.2010.

19 http://www.bilimveteknoloji.net/arastirmalar/klonlama/insan k.htm, Erişim Tarihi: 12.03.2010.

klonlama tekniği ile kişinin %100 kopyası elde edilemez. Yani bir insan klonlandığı zaman, genetik olarak benzer ama ruh olarak farklı bir kişi oluşur. Doğal klonlamayla oluşan tek yumurta ikizlerinin karakter olarak birbirinden farklı olabildikleri de başka bir gerçektir. Bu görüşü benimseyenler, insanın gelişiminde sadece genetik faktörlerin değil, çevresel faktörlerin de etkili olduğunu savunuyorlar. Geçmişteki önemli bir liderin kopyası oluşturulsa bile, o insanın bugün yetiştiği çevre ve şartlarda yine bir lider olacağına kimse garanti veremez[20].

VI. İNSAN KLONLAMANIN AMACI

Klonlama teknolojileri; diğer bir organizmanın genetik ikizinin üretilmesinden başka amaçları da içerir. Bu amaçlar üçe ayrılarak incelenebilir:

* *Üreme Amaçlı Klonlama:* Somatik Hücre Çekirdeği Transferi ya da Aseksüel Üreme diye de adlandırılan bu klonlamanın süreci bir önceki başlık altında anlatılmıştır. Yavru oluşturacak klonlama hayvanlar üzerinde uygulanmakla birlikte, insanlar için böyle bir yöntem tüm dünyada yasaklanmıştır.

* *Tedavi Amaçlı (Terapötik) Klonlama:* Terapötik klonlamaya embriyo klonalama da denir. Bu da, araştırmalarda kullanılmak üzere insan embriyosunun üretilmesi işlemidir. Bu işlemin amacı klonlanmış insan üretilmesi değil, fakat insan gelişiminin ve hastalıkların tedavisinin araştırılması için kök hücrelerin yetiştirilmesidir. Kök hücreler insan vücudunda herhangi çeşit bir hücreye dönüşerek bozulmuş ya da hastalıklı dokuları yenileme/ iyileştirme yeteneğine sahip oldukları için biyomedikal araştırmalarda çok önemlidir ve buradaki temel amaç da kişiye özel kök hücrelerin üretilmesidir[21].

---

[20] Klonlama, http://www.kokhucre.blogspot.com/2006/05/klonlama.html, Erişim Tarihi: 12.03.2010.

[21] http://www.frmtr.com/fizik-kimya/1245522-klonlama-ornek-proje.html, Erişim Tarihi: 23.03.2010

* *Rekombinant DNA Teknolojisi ya da DNA Klonlaması:* Hücre dışında gerçekleştirilen bir genetik rekombinasyon (yeni birleşim) tekniğidir. Farklı birey veya türlerden alınan DNA parçalarının fonksiyonel olacak şekilde birleştirilmesidir. Bu teknolojinin en güzel örneği, insandaki insülin hormonunu şifreleyen genin, bakteriyel plazmit DNA'sı ile birleştirilmesidir[22].

Klonlama çalışmaları yürüten bilim çevreleri, bu çalışmaların asıl hedefinin, yeni bir birey dünyaya getirmek olmayıp, sadece tedavi amaçlı kullanılacak **kök hücreleri** üretmek olduğuna dikkat çekmektedirler. Klonlamanın süreci içinde, ilk hücre bölünmesinden yaklaşık 5 gün sonra, yani embriyonun yaklaşık 100 hücre oluşturacak kadar bölünmesi ile oluşan ve başkalaşarak 200 değişik vücut hücresine dönüşebilen hücrelere kök hücre adı verilmektedir. Bu hücrelerin bir kısmı organları, diğer kısmı ise kan, saç, tırnak ve deri gibi vücut kısımlarını oluşturur. Klonlama ile kök hücre elde etmeyi planlayan bilim adamları, bu kök hücreler yardımı ile de birçok hastalığa çözüm bulunacağını ve daha ileriki dönemlerde yine bu hücreler yardımı ile organ üretimi ve nakli yapılabileceğini iddia etmektedir[23]. Fakat burada göz ardı edilmemesi gereken şey, kök hücre elde etmek için embriyonun öldürülmesi gerektiği gerçeğidir. Bir insanın hayatını kurtarmak ya da sağlık sorununu gidermek için bir insan nüvesinin hayatına son vermenin ne kadar ahlaki ve hukuki olduğu da önemli bir problem olarak karşımızda durmaktadır.

---

[22] Başka bir DNA parçası ile birleştirilerek değişikliğe uğramış olan plazmit DNA'sı, "rekombinant-DNA molekülü" adını alır. Bu rekombinant DNA'yı bakteri içinde çoğaltarak insülin geninin çok sayıda kopyasını yapmak mümkündür. http://www.frmtr.com/fizik-kimya/1245522-klonlama-ornek-proje.html, Erişim Tarihi: 23.03.2010

[23] http://www.bilimveteknoloji.net/arastirmalar/klonlama/insan k.htm, Erişim Tarihi: 12.03.2010. http://www.kokhucre.blogspot.com/2006/05/klonlama.html, Erişim Tarihi: 12.03.2010.

VII. İNSAN KLONLAMANIN YARAR VE RİSKLERİNE İLİŞKİN TEREDDÜTLER

İnsan klonlamanın, yaygın biçimde kabul edilen yararlarının başında insan hayatını kurtarmak vardır. Şimdiye kadar tedavisi bulunamayan hastalıklar için, insan yedek parçası üretmenin tek yolu da klonlama olarak görülmektedir. Deneyler, laboratuarda bir kalp, kol veya beyin hücresi üretmenin mümkün olduğunu göstermiştir. Yaşamak için yeni bir kalbe ihtiyacı olan birinin derisinden alınacak bir hücreyle, yeni bir kalp üretmek veya onlarca yıldır çözümü, hatta nedeni bile bulunmayan Alzheimer hastalığının önüne geçebilecek şekilde, yok olan beyin hücrelerinin yerine yenilerini yerleştirmek için insan hücrelerini veya organlarını klonlamaya genelde sıcak bakılmaktadır[24]. Ancak bu organların, ruhu olan canlı bir insan oluşturmadan nasıl üretilebileceği ise başlı başına bir problem olarak karşımızda durmaktadır. Birinci kuşak haklardan olan bireyin yaşam hakkının, ulusal ve uluslararası hukuk belgelerinde tanınıp korunan bir insan hakkı olduğu da düşünülürse, hayat sahibi bir varlığa, sırf insan yedek organı deposu gözüyle bakmak, dördüncü kuşak insan hakkı olarak insan onurunun korunması ile taban tabana zıttır. Zira unutulmamalıdır ki, insan onuru insanın özü, öz değeri ve doğasıdır. Tüm insan haklarının en temel amacı, insan onurunun korunması olup, burada değerli kılınan şey insan, ona değer kazandıran da onurdur.

Klonlama tedavi amaçlı olarak düşünüldüğünde insanda iyi izlenimler bıraksa da, işin içine insanın sınır tanımayan hırsları girdiğinde çok tehlikeli sonuçlar çıkabilir. Örneğin bir canlının kalp, ciğer gibi bazı organları hasar gördüğünde başka bir canlının organı o canlıya takılamaz, zira DNA'lar uyuşmadığından organı hasar gören canlının antikor sistemi bu organı kabul etmez ve dolayısıyla sonuç ölümdür. Fakat organı hasar gören canlının kendisinin herhangi bir hücresi kullanılarak yapılan klonlama sonucunda dünyaya gelecek bebeğin DNA'sı ise, organı zarar görmüş olan birey ile aynı olduğundan, uyum gösterir ve organ nakli de gerçekleşebilir. İşte bu noktada insanın içindeki para hırsı da göz önüne alındığında, ödenen para

---

[24] Şancı, İnsan Klonlama, CHİP, Nisan 2004, s. 180.

karşılığında birçok hasta insanın klonlarının, sadece organları alınmak için dünyaya getirilebileceği tehlikesi ortaya çıkmaktadır. Klonlama sonucunda doğan ve organı alınan canlı, bu şekilde mecburen ölürken, organı hasarlı olan birey ise parası sayesinde bir süre daha yaşayabilecektir. Böyle bir durum da tam bir ahlaki çöküntüye yol açacaktır. Bunu önlemek için ilgili hukuki mevzuatın çıkarılması ya da gereken idari ve siyasi önlemlerin alınmasıyla böylesi olayların önüne tam olarak geçilip geçilemeyeceği de şüphelidir. Günümüzde de birçok böbrek kaçak yollardan satılmaktadır. Fakat hiçbir kanun bu olayı tam olarak ortadan kaldıramamıştır. İşte klonlamanın, düşünülüp asla göz ardı edilememesi gereken bir yönü de budur.

İnsan klonlamanın risklerinden biri de, şimdiye kadar klonlanan beş memeli türünde de görülen ciddi sağlık problemleridir. ABD'nin Massachusets eyaleti, Cambridge kentinde bulunan Whitehead Biyotıp Araştırmaları Enstitüsü'nden Rudolf Jaenisch'e göre; klonlanan canlıların çoğu, doğumdan hemen sonra ya ölmekte ya da beyin, böbrek veya bağışıklık sistemlerinde ciddi anormalliklerle dünyaya gelmektedir. Bu tür sorunların insan klonlamada da çıkmayacağını kimse garanti edemez. Dolly'yi klonlayan Ian Wilmut, klonlanan hayvanlarda ortaya çıkan arıza ve problemlerin bir insan klonunda da görülmesi durumunda, klon insanlara karşı nasıl davranılacağının merak konusu olduğuna dikkat çekmektedir[25].

VIII. İNSAN KLONLAMANIN TÜRLERİNE YÖNELİK HUKUKİ DEĞERLENDİRMELER

Yukarıda insan klonlama çalışmalarının asıl hedefinin, yeni bir birey dünyaya getirmek olmayıp, sadece tedavi amacıyla kullanılacak olan **kök hücreleri** üretmek olduğuna dikkat çekilmişti. Bu çerçevede insan klonlama çalışmalarını kendi içinde iki ana başlıkta incelemek mümkündür. Tedavi

---

[25] İnsan Klonlama Kararına Tepkiler, Bilim ve Teknik, Nisan 2001, s. 18. Şancı, İnsan Klonlama, CHİP, Nisan 2004, s. 180. Eyyüp Rencüzoğulları, İnsan Klonlama, Endişeler ve Etik Sorunlar, http: //www.genbilim.com/content/view/50/32, Erişim Tarihi: 17.03.2010.

amacıyla kullanılacak bu kök hücre çalışmalarını, yetişkin ve embriyonik kök hücreler üzerinde yapılabilmesine göre tasnif edebiliriz.

A. Yetişkin Organizmaların Klonlanması

Yetişkin bir organizmanın kopyalanabilmesinde, kök hücreler hasta bireyden alınan bir vücut hücresinden kaynaklandığı için, herhangi bir uyumsuzluğa yol açmayacakları gibi, embriyonik kök hücrelerin tüm avantajlarına da sahip olmaktadır. Yetişkin organizma klonlamanın, belli şartlar altında ciddi hukuki problemlere yol açmadığı söylenebilir. Gerçekten de bu tür kök hücrelerin elde edilmesi, müdahalenin bir hekim tarafından yapılması, hastanın aydınlatılması, rızası ve son olarak da endikasyon şartlarının gerçekleşmesiyle hukuka uygun olmaktadır. Bu şartlardan birinin eksikliği ise, diğer tıbbi müdahalelerdeki gibi bunun da hukuka aykırı olmasına yol açacaktır. Sonuç itibarıyla yetişkin kök hücre çalışmaları büyük bir problem oluşturmamaktadır[26]. Ancak hemen belirtmek gerekir ki, yeni tedavi yöntemi olmaktan kaynaklanan ek şartlar bu çalışmalar açısından da geçerli olacaktır[27].

B. Embriyonik Organizmaların Klonlanması

Asıl tartışma konusu olan husus ise embriyonik kök hücre çalışmalarıdır. Öncelikle belirtmek gerekir ki, embriyonik kök hücrelerle yapılacak bir tedavinin yetişkin kök hücrelere nazaran daha başarılı olacağı düşünülmektedir. Bu nedenle kök hücre çalışmaları, esas itibarıyla embriyonik kök hücreler üzerinde yoğunlaşmaktadır. Embriyonik kök hücreler, embriyoyu bölmek suretiyle elde edilebilir. Elde edilen bu ikiz

---

[26] Hakan Hakeri, Kök Hücre Çalışmaları ve Hukuki Boyutu, http: //www.genbilim.com/content/category14/46/88, Erişim Tarihi: 17.03.2010.

[27] Standart yöntemlerin çözüm oluşturmadığı hallerde henüz sonuçları tam olarak bilinmeyen yöntemlerin de uygulanabileceğinde kuşku bulunmamaktadır. Ancak bunun için hastanın çok geniş ölçüde aydınlatılması ve bu yöntemin yeni olduğu, yan etki ve sonuçlarının kesin olarak bilinmediği konusunun özellikle ön plana çıkarılarak, hastanın bu yeni yönteme yönelik rızasının alınması gerekmektedir. Hakan Hakeri, Kök Hücre Çalışmaları ve Hukuki Boyutu, http: //www.genbilim.com/content/category14/46/88, Erişim Tarihi: 17.03.2010.

hücrelerle yeni kopya embriyoların üretilmesi mümkündür[28]. Bu noktada ortaya çıkan sorun ise, ileride insan olabilecek embriyonun sırf bir *yedek organ deposu* olarak kullanılmak üzere elde edilip, sonra da imha edilmesinin hukuki açıdan nasıl değerlendirileceğidir. İnsanın araçsallaştırılması, insan haklarının ruhuna, yani insan onuruna ters bir olgudur. Dolayısıyla insan nüvesini teşkil eden embriyon açısından da insanın araçsallaştırılması yasaktır. Bu suretle embriyonik kök hücrelerin kopyalanması, tedavi amacıyla da olsa etik değildir[29]. Türk pozitif hukuku açısından konuya bakıldığında ise, bu çalışmaların gerek ceza hukuku gerekse tazminat hukuku bakımından bir sorun oluşturmadığı görülecektir.

IX. BİRİNCİ KUŞAK HAKLARDAN YAŞAM HAKKI ÇERÇEVESİNDE EMBRİYONİK KÖK HÜCRE ÇALIŞMALARI

Türk pozitif hukukunda embriyonik kök hücre çalışmaları, anayasa ve ceza kanunu bakımından korunan yaşam hakkından yararlanamamaktadır. Zira bu çalışmalar, henüz insan ve birey sayılmayan varlıklara ilişkin olduğundan, burada temel bir insan hakkı olarak yaşam hakkı söz konusu olamamaktadır. Bu nitelikteki embriyonlar, ancak ceninler için sağlanan korumadan yararlanabilir ve Türk pozitif hukuku açısından sadece çocuk düşürme suçunun konusunu oluşturabilir. Ancak söz konusu bu korumadan yararlanabilmek için de bazı şartlar aranmaktadır:

* Öncelikle embriyonun ana rahmine yerleştirilmesi gerekmektedir. Zira ana rahmi dışındaki embriyonun korunmasına ilişkin olarak hukukumuzda mevcut bir düzenleme bulunmamaktadır.

* Gebelik süresi 10 haftayı doldurmalıdır. Mevzuatta, bu süreyi tamamlamayan gebeliklerin sona erdirilebileceği düzenlediğinden,

---

[28] Erkut Atar, Klonlama Nedir?, http: //www.kokhücre.com/kokhucre.asp?Kıd=3, Erişim Tarihi: 17.03.2010.

[29] Hakan Hakeri, Kök Hücre Çalışmaları ve Hukuki Boyutu, http: //www.genbilim.com/content/category14/46/88, Erişim Tarihi: 17.03.2010. Erkut Atar, Klonlama Nedir?, http: //www.kokhücre.com/kokhucre.asp?Kıd=3, Erişim Tarihi: 17.03.2010.

embriyonun bu 10 haftalık süre boyunca korunması da söz konusu olamayacaktır.

* Tüm gebelik süresi boyunca, anne yaşamını tehlikeye düşürecek bir durum oluşmamalıdır. Böyle bir ihtimalde ceninin yaşamına son verilmesi hukuken mümkün olmaktadır.

Üzerinde kök hücre çalışmaları yapılan embriyonun, yaşam hakkından, ancak ceninler için sağlanan koruma çerçevesinde, o da belirtilen şartlar altında yararlanabileceği görülmektedir. Durum böyle iken, hastalıkların tedavisi amacıyla ve daha önceki aşamalarda embriyondan yararlanılmasına da doktrinde sıcak bakılabilmektedir. Yine bu tarz görüş sahipleri, embriyonik kök hücre çalışmalarındaki tedavi odaklı amaç ile yaşamın sona erdirilmesi aracı arasında bir orantısızlığın bulunmadığını ileri sürmektedirler[30]. Ancak bunu insan hakları açısından etik bulmadığımızı ifade edelim. Özellikle tedavi (terapötik) amaçlı klonlamada, kök hücrelerin kullanımından sonra embriyoların parçalanıp yok edilmesi, oluşabilecek bir insan adayının yaşama şansının elinden alınmasından başka bir şey değildir. Klonlamanın, insan hayatını kurtarmak, çözümü olmayan hastalıkları tedavi edebilmek ve insan yedek organı üretmek gibi faydaları öne çıkarılabilir. Deneyler, laboratuarda bir kalp, kol veya beyin hücrelerini üretmenin mümkün olduğunu göstermekle birlikte, asıl sorun bu organların, ruhu olan canlı bir insan oluşturmadan nasıl üretilebileceğidir[31]. Bu başarılabilirse terapötik klonlamanın insanlık için büyük yararlar getireceği ortadadır. Aksi halde bir embriyonun yaşam hakkına tecavüz ederek diğer bir insanı yaşatmak veya iyileştirmek, insan onuru düşüncesiyle asla bağdaşmayacaktır. Öyle ki kendi kopyalarını üreten insanların, hastalandıklarında bu kopyaların organlarını kullanmak suretiyle yeni bir organ ticareti sahasının oluşmasına zemin hazırladıklarını da gözden kaçırmamak gerekir.

---

30 Hakan Hakeri, Kök Hücre Çalışmaları ve Hukuki Boyutu, http: //www.genbilim.com/content/category14/46/88, Erişim Tarihi: 17.03.2010.

31 Hayvan ve İnsan Klonlama, http: //www.bildirgec.org/yazi/ hayvan-ve-insan-klonlama, Erişim Tarihi: 17.03.2010.

X. KLONLAMA VE KÖK HÜCRE ÇALIŞMALARINA KARŞI İNSAN ONURUNUN ULUSLARARASI SÖZLEŞMELERLE KORUNMASI

Genetik mühendisliği alanındaki ilerlemeler, insanlığın faydasına olan pek çok gelişmeye zemin hazırlamakla birlikte, bu imkânların kötüye kullanılmasıyla insan genomunda yapılan değişikliklerin, sadece kişileri değil, insan türünün tamamını tehlikeye atabileceğine yönelik endişeler de artmıştır. Bu gerekçelerle her boyuttaki klonlama çalışmalarının yasaklanmasına yönelik olarak, Avrupa Konseyi bünyesinde 4 Nisan 1997 tarihinde bir uluslararası sözleşme kabul edilmiştir. Bu Sözleşmenin tam adı ise, "Avrupa Konseyi Biyoloji ve Tıbbın Uygulanması Bakımından İnsan Hakları ve İnsan Haysiyetinin Korunması Sözleşmesi: İnsan Hakları ve Biyotıp Sözleşmesi" *(Convention for the Protection of Human Rights and Dignity of the Human Being With Regard to the Application of Biology and Medicine; Convention on Human Rights and Biomedicine)*dir[32]. Kısaca **İnsan Hakları ve Biyo-Tıp Sözleşmesi** olarak da bilinen bu Sözleşme'nin 18/2. maddesine göre; *"yalnız araştırma amaçlarıyla insan embriyonlarının üretilmesi yasaktır".* Her ne kadar embriyonik kök hücre çalışmalarının bu madde kapsamında olmadığı ileri sürülmekle birlikte, kanaatimizce bu Sözleşme ile insan embriyosu üzerinde deney yapılması yasaklanmıştır.

Yine Sözleşme'nin 'İnsanın Genetik Yapısı Üzerine Girişimler' başlığını taşıyan 13. maddesi de; *"insan genomunu değiştirmeye yönelik bir girişim; yalnızca önleme, tanı koyma ve tedavi amaçlarıyla yapılır. Amaç herhangi bir altsoyun genetik yapısında değişiklik yapılması olamaz"* diyerek, koruyucu teşhis veya tedavi edici amaçların dışında insan genomu ile çalışma yapılamayacağına vurgu yapmaktadır[33]. Türkiye de bu Sözleşmeyi 3 Aralık 2003 tarihli 5013 sayılı uygun bulma kanunu ile kabul etmek suretiyle iç hukukumuzun bir parçası haline getirmiştir. Sözleşme'nin adında geçen

---

[32] Bu Sözleşmenin tam metin PDF formatına ulaşmak için bkz. http://www.adlitabiplik.saglik.gov.tr/include/dosyalar/19_iphep_kutup_ETS164_trrc.pdf, Erişim Tarihi: 20.03.2010

[33] Klonlama Etiği, Bilim ve Teknik Dergisi, Nisan 1997.

"…İnsan Haysiyetinin Korunması…" ifadesi, bu çalışmanın da konusunu oluşturan dördüncü kuşak hak olarak insan onurunun korunması deyimi ile birebir örtüşmektedir.

Konuya Türk hukuku açısından bakıldığında, embriyonik kök hücre çalışmalarının bir sorun oluşturmadığını yinelemekte fayda vardır. Burada, hukukun genel ilkelerinden birisi olan; yasaklanmamış olan her şey serbesttir kuralı işlemektedir. Sadece Sağlık Bakanlığı'nın bu konuya ilişkin düzenleyici nitelikli genelgesinin göz önünde bulundurulması gerekir. Ancak bu genelge de idari nitelikli olup, bir suç oluşturması ve ceza öngörmesi düşünülemez.

XI. İNSAN HAKLARI VE BİYO-TIP SÖZLEŞMESİ VE GEN HUKUKUNA İLİŞKİN GETİRDİKLERİ

Biyoloji ve tıp bilimindeki gelişmelerin tehdit ettiği insan hakları ve onurunun korunmasına ilişkin olarak ilk uluslararası hukuk metni, "İnsan Hakları ve Biyo-tıp Sözleşmesi"dir. 4 Nisan 1997'de kabul edilip 1 Aralık 1999 tarihinde yürürlüğe giren bu sözleşme, **insanın üstünlüğü** temel ilkesinden yola çıkarak tıbbi müdahaleler, insan üzerinde gerçekleştirilen bilimsel araştırmalar, organ nakilleri ve insan genomu ile ilgili önemli düzenlemeler getirmektedir. Ancak, Sözleşme'nin taraf devletlere fazlaca takdir yetkisi bırakan, esnek bir nitelik taşıması, ayrıca rıza verme yeterliliğine sahip olmayan kişilerin konu olduğu bilimsel araştırma ve organ nakilleri ile ilgili düzenlemeleri yoğun eleştirilere neden olmuştur.

İnsan Hakları ve Biyo-Tıp Sözleşmesi, değişik yönlerden eleştirilmekle birlikte, adeta yeni bir dönemin de kapısını açmıştır. Bu suretle Sözleşme, dördüncü kuşak insan hakkı olarak da nitelenen, insan onurunun korunması gerekliliğine özel bir vurgu yaparak dikkatleri bu noktaya çekmiştir. Sözleşme bu çerçevede insana, hem bir birey, hem de insan türünün bir üyesi olarak saygı gösterilmesi gerektiğini belirterek, insan onurunu güvence altına almanın önemini kabul ettiğini de ifade etmektedir. Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi, BM İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi (AİHS) gibi genel nitelikli insan hakları sözleşmeleri düzeyinde olmasa da, özel ve spesifik bir konudaki bu Biyo-Tıp

Sözleşmesi'nin, tüm insan haklarının özü, ortak paydası ve hedefi olarak insan onurunun (haysiyetinin) korunmasına vurgu yapması, bu Sözleşme'nin taşıdığı değerin önemli bir göstergesi olmaktadır. Ayrıca bu Sözleşmeyle, biyoloji ve tıbbın kötüye kullanılmasının insan onurunu tehlikeye sokacak eylemlere neden olacağından hareketle, biyoloji ve tıptaki ilerlemelerin, şimdiki ve gelecek nesillerin iyiliği için kullanılması gerektiği kabul edilmiştir. Tüm insanlığın biyoloji ve tıbbın yararlarından istifade edebilmesi için de uluslararası ölçekte bir işbirliğine ihtiyaç olduğuna dikkat çekilmiştir.

İnsan Hakları ve Biyo-Tıp Sözleşmesi'nin yapılma gerekçelerinin anlatıldığı Sözleşme'nin giriş bölümünde; biyoloji ve tıbbın uygulanmasında, insan onuru ve bireyin temel hak ve özgürlüklerinin korunması için gerekli tedbirlerin alınması amacının ağır bastığı görülmektedir. Bu çerçevede, biyoloji ve tıbbın uygulanmasında ortaya çıkan sorular ile bunların cevapları üzerinde bir kamuoyu tartışmasının açılması ve toplumun tüm üyelerine hak ve sorumluluklarının hatırlatılması ve de en nihayetinde insanın onur değerinin korunup güvenceye alınmasının bir sonucu olarak bu Sözleşme vücut bulmuştur.

Biyo-Tıp Sözleşmesi'nin gen hukukuna ilişkin getirdikleri konusunda öncelikle şunu belirtmek gerekir ki; Sözleşmenin **"İnsanın Önceliği"** başlıklı 2. maddesinde, *"insanın menfaatleri ve refahı, bilim ve toplumun menfaatlerinin üstünde tutulacaktır"* denilerek bilimsel hiçbir çalışmanın, bireyin insan olma onur ve değerinin önüne geçemeyeceği açık ve net biçimde ifade edilmiştir. Bu doğrultuda Sözleşmenin tarafı olan devletlere direktif olarak daha 1. maddesinde; *"..tüm insanların haysiyetini ve kimliğini koruyacak ve biyoloji ve tıbbın uygulanmasında, ayırım yapmadan herkesin, bütünlüğüne ve diğer hak ve özgürlüklerine saygı gösterilmesini güvence altına alacaklardır"* diyerek önemli bir hukuki sorumluluk yüklemiştir. Sözleşme, gen analizlerine yönelik bu çerçeve hükümlerinden başka, spesifik mahiyetteki şu hükümlere de yer vermiştir: **"İnsanın Genetik Yapısı"** başlıklı Bölüm IV'te 11. maddede, *"bir kimseye, genetik kalıtımı nedeniyle herhangi bir ayırımcılık uygulanması yasaktır"* hükmüyle ayırım yapılmamasının, kanun önünde eşitlik ilkesi anlamında birey açısından temel bir hak olduğuna vurgu yapılmıştır.

Gen analizlerinde insan hakları bağlamında bizi daha çok ilgilendiren hükümlerden birisi, Sözleşmenin **"İnsanın Genetik Yapısı Üzerine Girişimler"** başlıklı 13. maddesi olup, burada; *"insan genomunu değiştirmeye yönelik bir girişim; yalnızca, önleme, tanı koyma ve tedavi amaçlarıyla yapılır. Amaç herhangi bir altsoyun genetik yapısında değişiklik yapılması olamaz"* denilerek koruyucu teşhis veya tedavi edici amaçların dışında insan genomu ile çalışma yapılamayacağı belirtilmiştir. Yine yukarıda da yer verdiğimiz gibi Sözleşmenin **"Tüpde Embriyolar Üzerinde Araştırma"** başlığını taşıyan m. 18/1'de; *"hukukun embriyon üzerinde tüpde araştırmaya izin verilmesi halinde, embriyon için uygun koruma sağlanacaktır"* denirken, 18/2'de ise, *"yalnız araştırma amaçlarıyla insan embriyonlarının üretilmesi yasaktır"* hükmüne yer verilmiştir. Bu hükmün kapsamına embriyonik kök hücre çalışmalarının girmediği ileri sürülse de,[34] kanaatimizce bu Sözleşme ile insan embriyosu üzerinde deney yapılması yasaklanmıştır.

Biyo-Tıp Sözleşmesi'nin **"Ticari Kazanç Yasağı"** başlıklı 21. maddesinde; *"insan vücudu ve onun parçaları, bu nitelikleri dolayısıyla, ticari kazanç sağlanmasına konu olmayacaktır"* kuralına yer verilmiştir. Bu da insanın, hukukun sadece süjesi olduğu ve asla hukukun objesi olmadığı ve obje haline getirilemeyeceği gerçeğinin bir uzantısıdır. Bu evrensel hukuk kuralının da arkasında; insanın özü, öz değeri ve doğası anlamında insan onurunun korunması ilkesi yatmaktadır. Sözleşmenin bu hükmünün gen hukukuyla ilgisi açıktır. Dolayısıyla insana ait genetik materyaller de sonuç itibariyle insanın bir parçası olduğundan, bir insanın kök hücre vb. her türlü genetik değerlerinin asla ticari bir işleme konu yapılamayacağı da Sözleşmenin 21. maddesi kapsamına girmektedir.

"İnsan Vücudundan Alınmış Parçalar Üzerinde Tasarruf" başlığını taşıyan 22. maddede ise; *"bir müdahale sırasında insan vücudunun herhangi bir parçası alındığında, çıkarılan parça, yalnızca uygun bilgi verme ve*

---

[34] Hakan Hakeri, Kök Hücre Çalışmaları ve Hukuki Boyutu, http: //www.genbilim.com/content/category14/46/88, Erişim Tarihi: 17.03.2010.

aydınlatılmış onam alma usullerine uyulduğu takdirde, çıkarılma amacından başka bir amaç için saklanabilir ve kullanılabilir" hükmüyle, yine insan onurunu doğrudan korumaya yönelik bir çabanın varlığı göze çarpmaktadır. Bu suretle tıbbi bir müdahale sonucunda insandan alınan genetik materyallerin, kişiye açık ve net bilgi verilmeden ve kişinin usulüne göre aydınlatılmış rızası alınmadan, çıkarılma gerekçesi dışında saklanamayacağı ve kullanılamayacağı sonucuna varılabilmektedir. Şartların bulunması halinde de *çıkarılma gerekçesi dışında saklanıp kullanabilme* kuralını sınırsızmış gibi algılamamak gerekir. Zira maddenin aradığı şartlar gerçekleşse bile, Sözleşmenin ticari kazanç yasağını düzenleyen 21. maddesi çerçevesinde, bireyin kendisi de dahil olmak üzere herkes bu genetik materyali asla ticari bir amaçla kullanamayacaktır.

XII. KLONLAMA VE KÖK HÜCRE ÇALIŞMALARINA KARŞI İNSAN ONURUNUN İÇ HUKUKUMUZDA KORUNMASI

Türk hukuku açısından konuya ilişkin mevcut düzenlemeye bakılacak olursa, karşımıza, **"Üremeye Yardımcı Tedavi (ÜYTE) Merkezleri Yönetmeliği"**[35] çıkmaktadır. Embriyonik kök hücre çalışmaları bakımından bu Yönetmeliğin 17. maddesi şu hükme yer vermektedir: *"Kendilerine ÜYTE uygulanacak adaylardan alınan yumurta ve spermler ile elde edilen embriyoların bir başka maksatla veya başka adaylarda, aday olmayanlardan alınanların da adaylarda kullanılması ve uygulanması ve bu yönetmelikte belirtilenlerin dışında her ne maksatla olursa olsun bulundurulması, kullanılması, nakledilmesi, satılması yasaktır."* Böyle bir düzenlemeyle embriyonik kök hücre çalışmalarının yasaklandığı ileri sürülemez. Yönetmeliğin bu hükmü, adaylardan tüp bebek amacıyla alınan yumurta ve spermler ile elde edilen embriyonların tüp bebek dışında başka bir amaçla kullanılmasını yasaklamaktadır. Yoksa kişinin yalnızca kök hücre çalışmaları amacıyla embriyon elde edilmesine rıza göstermesi ve bu çerçevede embriyon elde edilmesi ise yasaklanmamaktadır. Daha doğrusu bu kural, *"kendilerine ÜYTE uygulanacak"* ifadesiyle, bu gerekçeyle alınan

---

35 19551 Sayılı Yönetmelik, R.G. 21.08.1987.

embriyonların başka amaçla kullanılmasını yasaklamakta, ama tüp bebek dışı bir amaçla embriyon üretimini yasaklamamaktadır[36].

Hukukumuzda tüp bebek amacı dışında kök hücre çalışmalarına yönelik embriyo üretimi, söz konusu yönetmelik çerçevesinde yasak olmamakla beraber, 3.12.2003 tarihinde 5013 sayılı Uygun Bulma Kanunu[37] ile kabul edip iç hukukumuzun da bir parçası haline getirdiğimiz, kısa adıyla İnsan Hakları ve Biyotıp Sözleşmesinin 18/2 maddesi bakımından yasaklanmıştır. Zira bu madde *"yalnız araştırma amaçlarıyla insan embriyonlarının üretilmesi yasaktır"* demek suretiyle insan embriyonlarının sadece araştırma amaçlı üretimini yasaklamıştır. Embriyonik kök hücre çalışmaları da, yalnız araştırma amaçlı olduğu durumlarda bu madde kapsamına girecektir. Bu çalışmaların madde kapsamına asla girmediği şeklindeki yorumlara ise katılmıyoruz. 1982 Anayasası m 90/son hükmü gereği olarak, "İnsan Hakları ve Biyotıp Sözleşmesi" de temel hak ve özgürlüklere ilişkin bir uluslararası sözleşme olduğu için, bir iç hukuk normuyla çatıştığında sözleşme hükümlerinin öncelikle uygulanması gerekmektedir.

İlgili Yönetmeliğin m. 17'nin devamında ise, *"adaylardan fazla embriyo alınması durumunda eşlerden her ikisinin rızası alınarak embriyolar dondurulmak suretiyle saklanabilir. Üç yılı geçmemek şartıyla, merkez tarafından tespit edilecek süre içinde her iki eşin rızası alınarak aynı adayda kullanılabilir. Bu süre sonunda veya eşlerden birinin ölümü veya eşlerin birlikte talebi veya boşanmanın hükmen sabit olması halinde, bu süreden önce saklanan embriyolar derhal imha edilir"* denilmektedir. Böylece ÜYTE amacıyla elde edilen embriyonların saklanması durumunda, bu embriyonların daha sonra bu amaç dışında kullanılması yasaklanmış olmaktadır. Yani, bu embriyonlar sonradan kök hücre elde etmek için kullanılamayacaktır. Fakat hemen belirtelim ki buradaki yaptırım idaridir.

---

[36] Hakan Hakeri, Kök Hücre Çalışmaları ve Hukuki Boyutu, http: //www.genbilim.com/content/category14/46/88, Erişim Tarihi: 17.03.2010.

[37] 5013 Sayılı Kanun, R.G. 09.12.2003-25311. İç hukukumuzun bir parçası hükmüne geçen bu kanunun tam adı, *"Biyoloji ve Tıbbın Uygulanması Bakımından İnsan Hakları ve İnsan Haysiyetinin Korunması Sözleşmesi: İnsan Hakları ve Biyotıp Sözleşmesinin Onaylanmasının Uygun Bulunduğuna Dair Kanun"*dur.

Yani bu kurallara uyulmaması herhangi bir cezai sorumluluk gerektirmeyip, sadece ilgili kurumun faaliyetlerinin durdurulması sonucuna yol açar. Ayrıca belirtmek gerekir ki, bir kimsenin hayatının kurtarılması ihtimalinde, bu amaçla yasak olan ÜYTE amaçlı embriyonlar kullanıldığı takdirde, hekimin üçüncü kişi lehine zorunluluk halinden yararlanacağı ve böylece bu eylem cezai sorumluluk gerektirse bile cezalandırılamayacağı da açıktır.

Embriyonik kök hücre çalışmaları ile ilgili olarak Sağlık Bakanlığı da son yıllarda iki genelge yayınlamıştır. Bunlardan Eylül 2005 tarihli olan, doğrudan "embriyonik kök hücre araştırmaları"nı konu alırken, Mayıs 2006 tarihli Genelge ise, "Klinik Amaçlı Embriyonik Olmayan Kök Hücre Çalışmaları" adını taşımaktadır. 2006 tarihli bu Genelge, adından da anlaşılacağı üzere, embriyonik olmayan kök hücre çalışmalarını düzenlemekte olup, bu konuda İnsan Hakları ve Biyotıp Sözleşmesi'nin 18/2 maddesiyle çatışmamaktadır. Zira Sözleşme, sadece araştırma amaçlı kök hücre çalışmalarını yasaklarken, Genelge ise klinik, yani tedavi amaçlı çalışmaları düzenlemektedir.

Sağlık Bakanlığı, embriyonik kök hücre araştırmaları hakkında yapılması gereken hukuki düzenlemeleri sonuçlandırmak için çalışmaların sürdürüldüğünü ve yapılan araştırmaların AB mevzuatına uyum kapsamında hukuki, kültürel ve etik yönleriyle ele alındığını belirtmiştir. Bakanlık 2005 tarihli Genelgesiyle, konuya ilişkin bu çalışmalar bitene kadar, embriyonik kök hücre araştırmalarının yapılmasını ise özellikle yasaklamaktadır. Genelge embriyonik kök hücre araştırmalarını serbest bırakmış olsaydı bile, bu düzenleme, İnsan Hakları ve Biyotıp Sözleşmesi'nin 18/2 maddesiyle bir çatışma halinde olurdu. Zira bu madde insan embriyonlarının sadece araştırma amaçlı üretimini yasaklamaktadır. Böylesi bir farazi kurallar çatışmasında uygulanma önceliğinin Sözleşmede olacağına ise yukarıda yer vermiştik.

İnsan onurunun, klonlama ve embriyonik kök hücre çalışmalarına karşı korunması ihtiyacı, modern dünyanın üzerinde önemle durduğu konulardandır. Pek çok ülke bu alana yönelik koruma tedbirlerini, yani hukuki düzenlemelerini kanunlar çerçevesinde oluşturmaktadır. Türk pozitif hukuku açısından ise bu düzenlemelerin kanunla değil de, yönetmelik ve

hiyerarşide daha da altta bulunan genelgelerle yapıldığını görmekteyiz. Bu düzenlemelerin ise konuyu her yönüyle ele alamadığı ortadadır. Dolayısıyla klonlama ve kök hücre çalışmalarının kanun çerçevesinde, ayrıntılı, tutarlı ve açık ve net biçimde belli kurallara kavuşturulması acil bir ihtiyaç olarak karşımızda durmaktadır.

XIII. GEN ANALİZİ ÇALIŞMALARININ ETİK AÇIDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

Gen teknolojisi uygulamaları günümüzde bir hayli yaygınlaşmakla birlikte, birçok soru ve problemleri de beraberinde getirmiştir. Bu araştırmalar öncelikle gen kirliliği oluşturmaktadır. Kullanılan araç, malzeme ve organizmalar doğanın dengesinin bozulmasına, anormal görünümlü canlılar oluşmasına yol açacak bir potansiyele sahiptir. Arkeolojik kazılarda elde edilen bazı DNA örneklerinden, Jurassic Park tarzı bilim-kurgu filmlerindeki gibi, nesli tükenmiş canlıların üretilebileceği; bunların insanların aleyhinde kullanılabileceği ve doğal dengenin bozulmasına yol açacağı düşünülmektedir. Genetik şifrenin çözülmesi halinde bunun kimler tarafından ve hangi amaçlarla kullanabileceği de ayrı bir sorundur. Gen teknolojisinin savaşlarda biyolojik silah olarak kullanılabilme riski de göz ardı edilmemelidir. Genetik kaynaklı hastalıkların önceden belirlenebilmesi ile bu hastalıklara yakalanma riskini taşıyan insanların deşifre edilmesinin sigorta şirketleri tarafından sigorta oranlarının yükseltilmesi ve/veya kişilerin işten mahrum bırakılması gibi nedenlerle yeni ayrımcılıklara neden olabileceği belirtilmektedir. Genetik materyalin değiştirilmesi ile üstün insan oluşturmanın ve ağır işçi olarak çalıştırılan insan ve maymun arası yaratık üretme çalışmalarının olabileceğine de dikkat çekilmektedir[38].

Klonlama ve kök hücre çalışmaları, kuşakların araştırma deneği yapılarak, onların doğal genetik miraslarının değiştirilmesi riskini barındırmaktadır. Klonlamanın gelişmiş ülkelerde yasaklanıp, geri kalmış ülkelerde serbestçe yapılması, bilimi iyice emperyalizmin hizmetine

[38] Gen Çalışmaları ve Etik, http://www.tipetigi.turkiyeklinikleri.com, Erişim Tarihi: 23.03.2010.

sokacaktır. Cinselliğin rastlantısallığını ortadan kaldırarak, üremeye hükmetme imkânının nereye kadar zorlanacağı ise ayrı bir bilinmezdir. Genetik çeşitliliğin klonlama yoluyla önlenecek olması da dikkate alınmalıdır. Bilim-ticaret ilişkisi açısından genetik bilgiye dayalı buluşların patent hakkı konusuna da açıklık getirilmelidir[39].

Klonlama üzerine yapılan etik tartışmalarda bilim adamları iki gruba ayrılmaktadır. Klonlamayı savunanlar; hastalıkların tedavisi, organ nakli, tedavi amaçlı klonlama, çocuk sahibi olamayanlara bu imkânın verilmesi[40] gibi konularda klonlamanın tüm sorunları ortadan kaldıracağını ifade etmektedir. Bundan başka, klonlama ile genleri değiştirilerek ortama uygun hale getirilen bitki ve hayvanlar çoğaltılarak açlık sorunu ortadan kaldırılabilecek, soyu tükenen hayvanların sayıları klonlama ile artırılabilecektir. Bu nedenle, klonlama üzerinde etik oluşturularak bu çalışmaların devam ettirilmesi gerektiği savunulmaktadır. Klonlamaya karşı çıkanlar ise; klonlama etiğinin oluşturulup kanunlarla uyulması zorunlu hale getirilse dahi, bunun birçok çalışmanın önüne geçemeyeceği ve ortaya çıkacak felaketlerin önlenemeyeceğinden hareketle klonlama çalışmalarının kesinlikle yasaklanmasını savunmaktadır.

Organ nakli problemi ortadan kaldırılmak istenirken, merkezi sinir sistemi çökertilmiş bilinçsiz klonlar, yani organ tarlalarının ortaya çıkabileceği, hastalıkların tedavisinde kullanılacak kök hücrelerin embriyolardan elde edildiği ve bir hastanın tedavisi için birçok embriyonun imha edileceği, klonlama ile çocuk sahibi olmanın insan psikolojisine zarar verebileceği belirtilmektedir[41]. Ayrıca, hayvan ve bitki üretimi geleneksel

---

39 Rencüzoğulları, İnsan Klonlama Endişeler ve Etik Sorunlar, http://www.genbilim.com/content/view/50/32/, Erişim Tarihi: 08.03.2010.

40 Klonlama yanlılarına göre üreme, çok kuvvetli bir biyolojik dürtü olup, üreme özgürlüğünün sıkı şekilde korunması da temel bir haktır. Ayrıca bir işlemin etik olarak değerlendirilmesi, onun yapılma amacıyla da bağlantılıdır. Klonlama Etiği, Bilim ve Teknik Dergisi, Nisan 1997.

41 İnsan Klonlama, http://www.forumacil.com/bilim-ve-teknoloji-forumu/62931-insan-klonlama.html, Erişim Tarihi: 13.01.2010. http://www.kokhucre.com/kokhucre.asp?kID=3, Erişim Tarihi: 13.01.2010.

yapıdan çıkarılıp, biyo-teknoloji şirketlerinin güdümüne girdiğinde, bu alanda çalışan şirketlerin büyük bir tekel oluşturup dünyada ekonomik dengesizliklere yol açabilecekleri de ifade edilmektedir[42]. Bundan başka genetik olarak değiştirilmiş ürünlerin insan ve hayvan sağlığı üzerindeki etkilerinin tam olarak aydınlığa kavuşturulmamış olması, bu ürünlerin tüketilmesi halinde, ileri dönemde ne gibi etkilere yol açacağı tartışmaları sürdürülmektedir. Klonlamanın, gen havuzunun daralmasına yol açabileceği; böylelikle toplumlardaki genetik çeşitliliğin ortadan kalkabileceği ve toplumların ortama uyum sağlamalarının engelleneceği endişeleri bulunmaktadır[43].

XIV. SPERM BANKACILIĞI UYGULAMALARINA HUKUKİ VE ETİK AÇIDAN BİR BAKIŞ

Sperm bankacılığı konusu, tüm dünyada halen tartışılan ve 181 IQ'lu "dahi çocuk Ryan"[44] ile son yıllarda dünya kamuoyunun gündemini yer yer meşgul etmektedir. Avrupa ülkelerinin yarısında bu konuda kısıtlamalar olmakla birlikte, bu sistemin hem etik hem de hukuki yönden çözülmemiş bir yığın sorunu vardır. En basiti, bir başkasının spermiyle çocuk sahibi olunduğunda, çocuk 18 yaşına geldiği zaman, hukuksal olarak babasını

---

42 Rencüzoğulları, İnsan Klonlama Endişeler ve Etik Sorunlar, http://www.genbilim.com/content/view/50/32/, Erişim Tarihi: 08.03.2010.

43 Gen Çalışmaları ve Etik, http://www.tipetigi.turkiyeklinikleri.com, Erişim Tarihi: 23.03.2010.

44 Ryan, 15 yaşında ve mühendislik fakültesi ikinci sınıfında okuyan bir öğrencidir. Pi sayısının 40 haneden oluşan tamamını ezbere söylemek, roket yapımının inceliklerini anlatmak, en zor matematik problemlerini saniyeler içinde çözmek onun için çok kolaydır. Ancak O, 181 IQ'suyla babasının kim olduğu sorusuna cevap verememektedir. Annesi Wendy Kramer, O'nu sperm bankasından satın aldığı donör spermiyle dünyaya getirmişti. Ryan, biyolojik babasının, varsa üvey kardeşlerinin izini sürmeye karar verince, annesiyle "Donör Kardeş Kayıtları" adlı bir web sitesi kurdular (www.donorsiblingregistry.com). Şu anda sitenin, biyolojik babasını ya da kardeşlerini bulmak isteyen 6 bin 593 üyesi var. Bunlardan 1224'ü amaçlarına ulaşarak kardeşlerini bulmuştur. Sitede sadece babasını, kardeşini arayanların yanı sıra, zamanında bira parası için sperm verip de sonra çocuğunu arayanlar bile bulunmaktadır. Hürriyet, 15 Ocak 2006.

öğrenme hakkına sahip olup olmayacağı önemli bir sorundur. Eğer babasını öğrenme hakkına sahiptir denirse, o zaman sperm verici olan babasının malvarlığına ortak olma hakkı da doğmaktadır. 'Babasını öğrenme hakkı olmasın' denirse, bu kişiler, babasını öğrenmenin en doğal hakları olduğunu ileri sürerek dava açma haklarını kullanabilirler. Geriye kalan bir seçenek de, o kişiye bir başkasının spermiyle dünyaya geldiğini hiç duyurmamak. Bunun da insan haklarına ve bu hakların özü ve temeli olan insan onuruna aykırı olduğu açıktır. Bu durum, bir insanın kendi geçmişiyle ilgili bilgisini kendisinden saklamak anlamına geleceğinden, bu uygulama dünyanın her yerinde ciddi hukuk ve etik sorunlarına yol açacaktır. Olayın ahlaki ve dini boyutu da dikkate alınmalıdır[45].

Sağlıklı erkeklerden alınan spermleri dondurup, bunları çocuk sahibi olmak isteyenlere veren sperm bankaları, dünyanın pek çok ülkesinde faaliyet göstermektedir. Ülkemizde de sperm bankacılığının hayata geçmesi yönündeki ilk adım Sağlık Bakanlığı tarafından atıldı. *Üremeye Yardımcı Tedavi Merkezleri Yönetmeliği (ÜYTE)*'nde yapılan değişiklik ile evli bir erkek, istediği takdirde herhangi bir sperm bankasına başvurarak, spermini belli bir ücret karşılığında saklatabilecektir. Ancak bu, yurtdışındaki sperm bankası uygulamalarından çok farklıdır. Şöyle ki; yurtdışındaki sperm bankaları verici spermi esas almaktadır. ÜYTE ise, evli çiftlerin kullanacağı, yani o kocaya ait spermin önceden dondurulup saklanmasını sağlayan bir düzenleme getirmektedir. Bu suretle evli bir genç erkek, sağlık problemi nedeniyle spermini saklatıp daha sonra çocuk sahibi olabilecektir.

Sperm bankasından sperm alma yolu ile kurulan aile hakkında söylenegelen "yumurtası benden, spermi kimden belli değil bir analık" tanımlaması, *evlat edinme*de ise, "yumurta da sperm de başkasından" şeklinde gerçekleşiyor bir bakıma. Ayrıca, "annem-babam kim?" sorusu her iki durum için de geçerlidir. Ayrıca, sperm bankasına sperm verme-alma işlemlerinin parasız yapılmasının, bu sisteme ahlaki bir boyut

---

45 http://www.hukuki.net/showthread.php?t=36066, Erişim Tarihi: 16.01.2010.

kazandıracağına yönelik söylemlerin de inandırıcılıktan uzak olduğunu belirtmek gerekir[46].

Sperm bankacılığı yönteminden faydalanmak isteyenler genellikle, çocuk sahibi olamayan aileler, bir erkekle beraber olmak istemeyen ama anne olmak isteyen yalnız bayanlar ile lezbiyen çiftlerdir. Araştırmalara göre, ABD'de yılda 50 bin bebek donör yoluyla doğmakta ve bu sayı her geçen yıl artmaktadır. ABD'nin en büyük sperm bankalarından Cyrobank, 2006 yılı itibariyle bankadaki spermlerden bugüne kadar 750 bin çocuğun doğduğunu açıklamıştı. Günümüzde bu sayının dünya çapında milyonları bulduğu söylenebilir. Olayın kontrolsüz ve sorumsuz biçimde yürütülmesi de eklenince, gelecekte çok büyük sosyolojik ve psikolojik sorunların yaşanması sürpriz olmayacaktır. Sperm bankalarının sorumsuzluğu yüzünden bir donörden bazen 20 çocuk olabilmektedir. Yani çok ciddi sayılarda birbirinden habersiz, *baba bir* kardeşlerin varlığı, başlı başına bir sorun olarak karşımızda durmaktadır. Öyle ki sperm bankaları, ensest tehlikesi nedeniyle, donörden alınan spermleri farklı bölgelere gönderdiklerini belirtseler de, bunun ne ölçüde inandırıcı olduğu şüphelidir[47].

Klasik aile kavram ve kurumunu kökten değiştiren bu uygulamaların olumsuz etkileri, öncelikle bu şekilde doğan çocuklar üzerinde olmaktadır. Çocuk yoğun bir uğraşla biyolojik babası ve varsa kardeşlerinin kim olduğunu bulsa bile, bu durumun, çocuğun psikolojisini nasıl etkileyeceği de ayrı bir sorundur. Ayrıca olayın "kişiler" ve "miras" hukuku yönüyle de değişik sorunlara yol açma potansiyeli vardır. Mesela, çok zengin bir anneden doğan çocuk *biyolojik* babasından önce ölüp yüklü bir miras

---

[46] Sosyal Hizmetler Kurumu, gizliliği esas tutmakta, yani evlat edinenin biyolojik anne-babası gizlenmektedir. Evlat edinen aile, isterse bu durumu çocuğa açıklayabilir. Bir başka deyişle her iki durumda da "baba" (evlat edinmede anne de) gizli tutulmaktadır. Evlat edinmede belki son derece etik bir davranış sergilenmektedir. Ancak bu durumun çocuktan gizlenmesi ise, bireyin geçmişini bilme özgürlüğü çerçevesinde bir insan hakları ihlali sayılır. http://www.hukuki.net/showthread.php?t=36066, Erişim Tarihi: 16.01.2010.

[47] Hürriyet, 15 Ocak 2006.

bırakabilir. Bunun üzerine bir gün ortaya çıkan biyolojik baba, çocuğuna sahip çıkıp babalık yapmak ister ve miras hakkı olduğunu söylerse, hukuk bu konuyu nasıl çözecektir?

XV. İNSAN KLONLANMASI KONUSUNDAKİ DİĞER YAKLAŞIMLAR

İnsanın da klonlanabilme ihtimalinin ortaya çıkması ile adeta bir dönüm noktasına gelmiş bulunmaktayız. Dünya Sağlık Örgütü (WHO) "İnsanın Klonlanmasın"nı etik olarak kabul edilemez bulmaktadır. Çünkü buna göre, üreme hakkındaki bazı tıbbi temel ilkeler klonlama ile ihlal edilmiş ve çiğnenmiş olacaktır. Bu saptamalar, **insan olma onuruna saygı duymayı** ve **insanın genetik materyalinin güvenliğini korumayı** da içermektedir. 1992'de "İnsan Üremesini Araştırma, Geliştirme ve Deneme Özel Programı" (HRP) Bilimsel Kurulu, klonlama gibi, insanlarda deneyler yoluyla sıra dışı biçimler üretmeyi engelleme ihtiyacına dair evrensel bir uzlaşma olduğunu vurgulamıştır[48]. İnsanlarda deneyler yoluyla *sıra dışı biçimler üretme* noktasında, hibrid (melez) embriyonlar, **yani yarı insan-yarı hayvan** karışımı canlılar karşımıza çıkabilir. İngiltere, büyük tartışmaların ardından yarı insan yarı hayvan embriyo üretimini gerçekleştirdi. İlk embriyo insan ve inek hücrelerinden üretildi. Bu uygulamanın Alzheimer, Parkinson gibi nörolojik hastalıklarla ilgili bilimsel çalışmalarda kullanılabileceği belirtilse de[49], bunun kötü niyetli veya en azından sorumsuz kişilerin elinde çok büyük tehlikelere yol açabileceği açıktır. Böyle bir durumun da insan onurunu ayaklar altına almaktan başka bir anlamı olmayacaktır.

HRP'nin Bilimsel ve Etik Değerlendirme Grubu, üreme sağlığı araştırmalarının etik yönleri üzerinde çalışmaktadır. Grup, Avrupa Parlamentosu çözümlerini de dikkate alarak, deneysel infertilite tedavisi, implantasyon öncesi tanı, doku transplantasyonu ve amacı ne olursa olsun insanın klonlanmasının adil olmayacağını veya toplum tarafından hoş

---

48 Belçika Tabipler Birliği'nin 8-10 Mayıs 1997 tarihli 147. Konsey Toplantısındaki Görüşleri.

49 http://www.hukuki.net/showthread.php?t=36066, Erişim Tarihi: 16.01.2010.

görülemeyeceğini, bunun temel insan haklarına ve eşitlik ilkelerine ters olduğunu ve de insan onuruna ters düşeceğini söylemektedir[50].

SONUÇ

Genetik mühendisliği alanındaki ilerlemeler ve gen teknolojindeki gelişmeler sonucunda, hayvan türünden başka insan kopyalamanın da mümkün hale gelmesi veya istenen özelliklere sahip insan ya da insan organı sipariş etmenin önünün açılması tarzındaki gelişmeler, bir takım etik ve hukuki problem ve sorgulamaları da beraberinde getirmektedir. Günümüz dünyasında biyo-teknolojinin kullanımında, etik sorunların giderek artan yoğunlukta tartışıldığı görülmektedir. İnsan olmanın anlamının da sorgulandığı bu tartışmalar yoluyla bazı alanlarda düzenlemeler yapılması gereği ortaya çıkmaktadır.

Dördüncü kuşakta yer alan insan onurunun korunması hakkına ilişkin ilk düzenleme örnekleri, insan kopyalamayı yasaklayan Avrupa Konseyi belgeleridir. Bu doğrultuda "ceninin hakkı" kavram ve olgusunun, artık göz ardı edilemez bir konu haline geldiği söylenebilir. İnsan onurunu korumaya yönelik en önemli uluslararası belge olarak öne çıkan ve kısaca İnsan Hakları ve Biyo-Tıp Sözleşmesi diye bilinen metin, değişik yönlerden eleştirilmekle birlikte, adeta yeni bir dönemin de kapısını açmıştır. Bu suretle Sözleşme, dördüncü kuşak insan hakkı olarak da nitelenen, insan onurunun korunması gerekliliğine özel bir vurgu yaparak dikkatleri bu noktaya çekmiştir. Sözleşme bu çerçevede insana, hem bir birey, hem de insan türünün bir üyesi olarak saygı gösterilmesi gerektiğini belirterek, insan onurunu güvence altına almanın önemini kabul ettiğini de ifade etmektedir. Ayrıca bu Sözleşmeyle, biyoloji ve tıbbın kötüye kullanılmasının insan onurunu tehlikeye sokacak eylemlere neden olacağından hareketle, biyoloji ve tıptaki ilerlemelerin, şimdiki ve gelecek nesillerin iyiliği için kullanılması gerektiği kabul edilmiştir. Tüm insanlığın biyoloji ve tıbbın yararlarından istifade edebilmesi için de uluslararası ölçekte bir işbirliğine ihtiyaç olduğuna dikkat çekilmiştir.

---

[50] Belçika Tabipler Birliği'nin 8-10 Mayıs 1997 tarihli 147. Konsey Toplantısındaki Görüşleri. http://www.hukuki.net/showthread.php?t=36066, Erişim Tarihi: 16.01.2010.

İnsan onurunun, klonlama ve embriyonik kök hücre çalışmalarına karşı korunması ihtiyacı, modern dünyanın üzerinde önemle durduğu konulardandır. Pek çok ülke bu alana yönelik koruma tedbirlerini, yani hukuki düzenlemelerini kanunlar çerçevesinde oluşturmaktadır. Türk pozitif hukuku açısından ise bu düzenlemelerin kanunla değil de, yönetmelik ve hiyerarşide daha da altta bulunan genelgelerle yapıldığını görmekteyiz. Bu düzenlemelerin ise konuyu her yönüyle ele alamadığı ortadadır. Dolayısıyla klonlama ve kök hücre çalışmalarının kanun çerçevesinde, ayrıntılı, tutarlı ve açık ve net biçimde belli kurallara kavuşturulması acil bir ihtiyaç olarak karşımızda durmaktadır.

İnsan ve toplum açısından insan onurunun korunması birinci derecede önceliklidir. Her bireyin kendi genetik kimliğine sahip olması, insan onurunun korunmasının bir gereğidir. Biyoloji, tıp ve biyo-teknoloji alanlarında insan onuru için etik standartların oluşturulması ve insan ve toplumun her zaman bilimin önünde tutulması gerekmektedir. Çünkü uygarlık sadece bilim ve teknolojiden ibaret değildir. Uygarlık her şeyden önce, bir değer yargıları sistemi, bütünüyle bir insanlık anlayışıdır.